

PODÍL ČESKÝCH ŽEN NA SAMIZDATU A V DISENTU V ČESKOSLOVENSKU V OBDOBÍ TZV. NORMALIZACE V LETECH 1969–1989 / JIŘINA ŠIKLOVÁ

Czech Women's Participation during Underground Samizdat Activity in the Normalization Era 1969–1989

Abstract: During the so-called normalization era between 1969 and 1989, samizdat articles and books played a significant role in the resistance. They were copied by hand, unofficially distributed at home, and smuggled out of the country. Once outside, the texts were published in magazines and broadcast on foreign radio. As a result, people in Czechoslovakia were able to hear the illegal texts from foreign broadcasts. It was mainly women who performed the tasks of copying and distributing these materials, even though such activities were illegal in Czechoslovakia at the time. Yet, the activities of women are less well known than those performed by men during the same period, despite the fact that the activities women were engaged in were more dangerous than the men's activities. The same can be said of the women in exile who helped in these illegal activities, because as yet they have gained little recognition inside or outside the country. Women's demands and issues were not included in Charter 77 and other civic declarations. Czech women emphasised human rights and the interests of the majority rather than particular women's issues. The incentive to notice the role of women in the resistance movement originated mainly among women in the West. Czech women did not differentiate themselves along gender lines.

Keywords: women, dissent, samizdat, normalization

Nastolení reálného socialismu v měsících po vstupu vojsk Varšavské smlouvy do ČSSR v srpnu 1968 a zvláště nástup Gustava Husáka k moci v dubnu 1969 provázelo rovněž zpřísnění cenzury Komunistickou stranou Československa. Občané, kteří se nechtěli podřídit, začali vytvářet informační texty, zprávy, které nebylo možné umístit do novin, různá prohlášení, otevřené dopisy a později dokonce celé knihy a sborníky, které tvoří samizdatovou literaturu. S pomocí některých politiků, kteří odešli do exilu, a československých emigrantů, byly tyto rukopisy v průběhu následujících let nelegální cestou zaslány do zahraničí, kde byly překládány a publikovány v zahraničních časopisech a v zahraničních českých a slovenských nakladatelstvích (Toronto, Řím, Paříž, Londýn, Kolín nad Rýnem, Vídeň). Po vytištění v češtině a slovenštině byly tyto texty v mnoha exemplářích tajně zpětně importovány do Československa. V zahraničí se postupně utvářela různá nakladatelství, která vydávala periodika v češtině a slovenštině (Listy, Svědectví, Index, Studie, Souvislosti, Proměny, 150 000 slov). Tyto texty byly uváděny rovněž v zahraničním vysílání pro Československo a tak se o nich zpětně dozvíдалa i československá veřejnost. Pravidelné rubriky o československé samizdatové literatuře existovaly ve vysílání rádia Svobodná Evropa či Hlasu Ameriky a často bylo tomuto tématu věnováno i vysílání BBC. To povzbuzovalo k „neoficiálnímu“ psaní a publikování další autory. I proto zde v době tzv. normalizace vznikla celá řada neoficiálních, tedy samizdatových edic, z nichž nejznámější byly edice Petlice, Expedice, Česká expedice, Kvart, Obsah, Zebra, Vokno, Voknoviny, Jednou nohou, Divadlo, Teologické texty, Střední Evropa, Spektrum, Sociologický obzor, Paraf, Revolver Revue či Kritický sborník. Na Slovensku vycházel neoficiálně Fragment a později Fragment-K, který měl od roku 1987

dokonce svoji knižní přílohu. Dále Katolícky mesačník, Kontakt, Pokoj a dobro, Radost a nádej, Rodinné spoločenstvo a další (viz Posset 1991). Všechny tyto texty byly přepisovány na mechanických strojích a přepisovaly je především ženy (Šámalová 1996). Tyto aktivity byly tehdejšími vedením státu považovány za trestné, protistátní a vztahoval se na ně § 98 trestního zákona o „podvracení republiky a jejího socialistického zřízení“. Později, po podepsání Helsinských dohod představiteli tehdejšího Československa, se trestní postih nevztahoval na obsah textů, ale především na jejich šíření, přepisování, rozšiřování v Československu a zaslání do zahraničí. A právě to byly činnosti, na kterých se nejvíce podílely ženy.

V období „normalizace“ zde „pracovalo“ několik desítek „písařek“, z nichž jmenujme alespoň ty, které byly v Čechách nejznámější: Otta Bednářová, Petruška Šustrová, Drahuška Probošťová, které přepsaly tisíce stran textů pro nepravdělně vycházející Informace o Chartě 77 (zvané Infoch), a přepisovaly texty i pro další edice. Mnohé ženy tyto texty nejen opisovaly, ale celé editovaly (například Anna Šabátová-Uhlová v době, kdy byl její manžel ve vězení, nebo matematika Kamila Bendová). Slovenka Zdena Erteltová-Phillips například přepsala více než 400 knih a také jako jediná v Čechách přepisovala ze slovenštiny (Šámalová 1996: 87). Podle Jolany Kusé, která působila v centru slovenského samizdatu především přes svého manžela Miroslava Kusého a rovněž Milana Šimečku, na Slovensku ženy přepisovaly neoficiální texty především do katolícky zaměřených tiskovin. Nicméně na Slovensku je toto téma ještě méně zpracované než činnost žen v Čechách a na Moravě. Ženy se častěji než muži podílely také na přijímání zásilek ze zahraničí. Někdy vypadaly tyto „konspirační sítě“ jako „dívčí brigády“ (Šiklová 2000). Přestože zde existovala tzv. železná opona,

komunikace byla relativně rozsáhlá, o čemž svědčí protokoly z vyšetřování a z politických procesů. Díky tomuto neoficiálnímu spojení se zahraničím a díky vysílání zahraničních rozhlasů bylo povědomí o tom, že celý národ se nevzdal, poměrně známé v naší i zahraniční veřejnosti (např. prostřednictvím vysílání rádií RFE, VOA, BBC, Deutsche Welle a Radio Vienna). Některá vysílání byla sice rušena, ale komunikace byla přesto udržována. To byl také důvod, proč Prohlášení Charty 77 mělo takový ohlas. Bez vysílání ze zahraničí by bylo povědomí o textu Prohlášení Charty 77 mizivé. Oficiálně byl v našich médiích prezentován obraz odporu pracujících proti tomuto prohlášení, ve skutečnosti byl ale tento text opisován, rozdáván dalším a kvůli těmto aktivitám pokračovaly další vlny výpovědí (Prečan 1990; Čísařovská, Prečan 2007). Ti, kteří se nebáli a měli zájem, se mohli neoficiálně napojit na tuto „distribuci“ knih a samizdatů, pokud měli důvěru ostatních a současně také odvahu tyto texty přijímat, číst a dále je předávat. Za „železnou oponu“ se tak zprostředkovaně dostávaly diskuse, které určovaly intelektuální klima na Západě, diskusemi o atomových elektrárnách a Althusserovi počínaje, přes eurokomunismus, environmentální témata, lidská práva, Solženicyna a třeba informacemi o angažování se Sovětského svazu v Ugandě konče. Texty o západoevropském a severoamerickém feministickém hnutí zde však zcela chyběly. A obdobné to bylo i v jiných zemích sovětského bloku (Matynia 1994, Marody 1993).

Protagonisté československého exilu pro nás dokonce vydávali celé přehledy diskusí (např. Liehm v 150 000 slov). V Římě v Listech, které vycházely díky Jiřímu Pelikánovi, bylo navíc vydáváno *Čtení na léto*, výbor z české a slovenské literatury, které připravoval A. J. Liehm. Palach Press v Londýně zase přinášel diskuse o situaci ve východním bloku. Podobně nás o dění informovaly i přehledy v Indexu vydávaném Adolfem Müllerem v Kolíně nad Rýnem a Svědectví vydávané Pavlem Tigridem v Paříži. Tyto texty poskytovaly zdejším čtenářům určitý přehled o dění na Západě. Kromě jednoho čísla časopisu Letters z podzimu 1988, který připravoval A. J. Liehm a který byl věnován postfeminismu, nebyla ale hnutí žen, které se rozvíjelo v přelomových letech 1967–1968 na Západě, v těchto periodikách věnována pozornost. Přitom poslední vlna amerického a západoevropského feminismu vycházela z hnutí za lidská práva a především za práva menšin, na které se odvolávali jak disidenti v Československu, tak i lidé v exilu. Příčiny relativního nezájmu o vývoj feminismu jsou dnes částečně zachyceny v článcích v angličtině (např. Šiklová 1997, tyto texty však v češtině nebyly dosud publikovány). Zájem o to, co dělaly ženy v době „normalizace“, tedy podněty ke sledování podílu žen na činnosti disentu, přišly po převratu v roce 1989 ze zahraničí. Jednou z prvních, která se tázala, „kde ty ženy všechny jsou?“ (tedy proč nejsou ženy, které se podílely na disentu, opět v politice), byla česká emigrantka Alena Wagnerová žijící v Saarbrückenu nebo Doris Liebermann (Liebermann, Fuchs, Wallat 1988). Spontánní zájem o zjištění podílu žen na samizdatu se u nás neobjevil. Příči-

nu tohoto nezájmu shledávám v dosud existujícím, obecně negativním přístupu k činnosti disentu u nás, který je zde chápán jako němá výčitka, doklad, že bylo možné žít i jinak než jenom v konformitě s komunistickým režimem, který se mimo jiné projevil i v tom, že většina bývalých disidentů, (včetně žen) brzy opustila Poslaneckou sněmovnu a politiku nebo se jí zcela vyhnula. Druhou příčinou je patrně nezájem žen samotných, tedy protagonistek disentu, o feminismus. Generace žen, které se podílely na činnosti v disentu, jak bude uvedeno níže, se nezaměřovala a dosud nezaměřuje na otázky, které si kladou feministky na Západě. Tehdejší disidentky samy svoji činnost nezdůrazňovaly, hovořily teprve, když k tomu byly vyzvány, a většinou se nehlásily a dosud nehlásí k feminismu. Pokud jsou tato témata reflektována, iniciátorkami jsou stále především ženy žijící v exilu (Wagnerová 1995, Šámalová 2004) nebo byla tato tematika sledována v projektech západních autorek v první polovině 90. let (Einhorn 1993, Renne 1997). To, že se teprve po 15 letech od převratu například v Polsku objevuje kniha Shany Penn *Tajemství Solidarnosti* (Penn 2005) dokazuje, že Česká republika a zdejší reflexe nedávné minulosti není výjimkou.

Nepatrná solidarita a zájem o problematiku žen se projevil i v malém zájmu ze strany západoevropského a severoamerického ženského hnutí o problémy žen ze socialistického bloku a o jejich pronásledování. Zatímco jiná hnutí na Západě měla zájem pronikat za „železnou oponu“, získávat tam spojence a ovlivňovat naše myšlení, a proto se snažila přes hranice předávat svoje tiskoviny a programová prohlášení (např. nová levice, eurokomunisté, křesťanská hnutí), západní feministické hnutí se o toto spojení nepokoušelo. Když bylo v roce 1979 zavřeno několik žen za svoji činnost ve VONSu (Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných), například Dana Němcová, Otta Bednářová, Jarmila Bělíková, nepodařilo se pro ně najít podporu z řad západoevropských ženských organizací. Buď lidé v opozici hledali špatně, nebo tyto ženské organizace neměly zájem angažovat se ve prospěch disidentek za „železnou oponou“. Domnívám se, že příčinou nezájmu ze strany západních feministek bylo to, že ony samy teprve hledaly svůj politický profil a štěpily se na různé proudy, stejně i skutečnost, že některé z těchto feministických směrů byly orientovány levicově. Ženy na Západě usilovaly o mnohé změny, které byly v tzv. socialistických státech realizovány shora, z nařízení tehdejšího vedení KSČ a často i proti vůli žen (Wagnerová 1995). Komunistický režim podporoval vzdělání žen a jejich začlenění na trhu práce, existovala zde rozsáhlá síť zařízení péče o děti, o což ženy na Západě v té době bojovaly. Vzájemné opomíjení mohlo tudíž pramenit ze skutečnosti, že u nás existoval systém sociálního zabezpečení a skutečnost, že české disidentky kritizovaly reálný socialismus, mohl snižovat hodnotu cílů levicově orientované části západního feministického hnutí.

Obdobně nepatrný byl zájem našich žen, včetně disidentek, o podmínky života či úsilí o politická práva žen v roz-

vojových zemích. Tehdejší Komunistická strana Československa až na výjimky neseznamovala s ženským hnutím v zahraničí. A to nejen s hnutím žen v USA a západní Evropě, ale ani s hnutím žen v rozvojových zemích: v Africe, Latinské Americe či v zemích jižní Asie. Nebyly jsme informovány o mezinárodních konferencích a mezinárodních usneseních ve prospěch žen, která byla přijata na zahraničních fórech žen a která vyplývala z Helsinských dohod (Šiklová 2007). Zástupkyně jediné, Komunistickou stranou Československa povolené a v Národní frontě sdružené, organizace žen (Český svaz žen a Slovenský svaz žen jako nástupnické organizace Československého svazu žen) sice podepsaly mezinárodní dohody, jakými bylo usnesení konference o rovnoprávném postavení žen v Mexiku z roku 1975 nebo v Nairobi 1985, ale informovaly o tom pouze sporadicky v oficiálních stranických periodikách, jakými bylo tehdejší Rudé Právo a stranické časopisy, případně stručně v časopisech Vlasta a Slovenka. Navíc všechna tato mezinárodní usnesení vyplývala z Helsinských dohod a v tehdejší Československu byla tendence pokud možno utajit obsah toho, co naše vláda podepsala. Využití těchto dohod pro získání větší svobody bylo také cílem lidí v opozici. Z toho, že disidenti upozornili na význam mezinárodních usnesení, vycházela Charta 77, která v souhrnu reprezentovala opozici. Helsinské dohody tak byly využity jako zbraň proti komunistickému režimu jak lidmi v opozici v Československu, tak těmi, kteří představovali československý exil.

Otázka proč tomu tak bylo, není dosud historiky a historičkami ani nastolena, natož zpracována. Představitelky západních feministických směrů a hnutí neměly zájem navázat spojení s představiteli našeho exilu nebo se o těchto pokusech nezachoval záznam. Další příčinou je možná i to, že československý exil profilovali muži. Ženy v exilu, jak bude uvedeno níže, sice na této činnosti také participovaly, nestály ale v popředí. V podstatě ženy v exilu zastávaly podobné postoje jako ženy v disentu doma. Děly významnou práci, ale nebyly viditelné. To je pravděpodobně další důvod, proč byl zájem o navázání spojení ze strany západního feministického hnutí s ženami v opozici minimální.

Tento přístup byl přenášen také do aktivit, které byly vedeny ženami. Například *Nezávislé mírové sdružení*, profilované v poslední fázi komunistického režimu především ženami (například Hanou Marvanovou v Praze a Hanou Holcnerovou v Brně) i přesto, že se stavělo proti povinné vojenské službě, nenavázalo spojení s mírovými aktivistkami ze Západu. Příčinu je možné opět hledat v tom, že představitelky mírového hnutí žen byly do Československa zvány zástupkyněmi oficiálních, tedy tehdejší komunistické straně poplatných organizací žen. Všechny vztahy mezi představitelkami západoevropského feministického hnutí a ženami v Československu i v dalších současných postkomunistických zemích byly navázány až po převratu v roce 1989.

Nicméně i skutečnost, že určité činnosti nejsou reflektovány, by měla upoutat pozornost a měla by být interpreto-

vána. Mladou generaci žen tato část historie zatím neoslovuje a starší generace, včetně disidentek, mají k feminizmu ambivalentní vztah. Několik studií, které se objevily v posledních letech a byly realizovány v projektu organizace Gender Studies *Paměť žen*, je zatím výjimkou (Frýdlová 2006, 2008).

Zajímavá je rovněž skutečnost, že spisovatelky, které publikovaly svoje stati v samizdatu, se v nich většinou nevěnovaly tématům, která jsou obvykle považována za témata ženská. V minulém roce u příležitosti 30. výročí vzniku Charty 77 byly konečně vydány zásluhou historika Viléma Prečana a Blanky Císařovské všechny dokumenty, které vytvořila Charta 77 až do roku 1990. Ani jeden z těchto 596 obsáhlých dokumentů není věnován postavení žen (Císařovská, Prečan 2007). Přitom podíl žen-mluvčích Charty 77 tvořil třetinu ze všech mluvčích a podíl žen na vydávání samizdatové literatury, tedy na jejím přepisování a dalším šíření, byl vyšší než podíl mužů. Proto není možné tuto skutečnost interpretovat jako nemožnost žen podílet se práci v disentu a formulovat svoje problémy v řadách lidí, kteří byli v opozici, naopak příčinu je třeba hledat v odlišném přístupu žen k této tematické. Ženy v souladu s prezentovaným postojem disentu podle mého názoru jasně nadřadily zájmy celku, zájmy proklamované v hnutí za lidská práva a demokracii nad zájmy partikulární, nad zájmy vlastní, tedy skupinové.

Kdyby ženy v Chartě či jiných opozičních skupinách chtěly prosadit témata týkající se postavení žen za socialismu, měly tuto možnost. V opozičním hnutí sehrály často skutečně klíčovou roli. Nejenže opisovaly texty a byly třetinou zastoupeny mezi mluvčími Charty 77, mezi prvními signujícími tvořily 20 % a postupem času představovaly polovinu těch, kteří bojovali za lidská práva v dalších iniciativách, jakými byl například HOS – Hnutí za občanskou svobodu (Hlušičková, Císařovská 1994), Demokratická iniciativa, Ekologická společnost, Československý helsinský výbor a další. Mezi signatáři Charty 77 sice ženy tvoří „pouze“ třetinu, ale to bylo v mnoha případech proto, že se v jedné rodině partneři dohodli, že oba nemohou podepsat tuto proklamaci, protože „alespoň jeden nebo jedna musí zůstat na svobodě a musí živit děti“. Zatímco muži byli podepsáni pod různými proklamacemi, a tím vlastně byli svojí publicitou částečně i formálně chráněni, neboť se o nich v zahraničí vědělo, ženy, které tehdy opisovaly texty či se podílely na jejich distribuci, byly vystaveny daleko vyššímu riziku, protože opisování a distribuce byl trestný čin. Proklamaci bylo možné po přijetí Helsinských dohod hájit jako projev odlišného politického názoru. Ale opisování a distribuce textů byla jednoznačně charakterizována jako trestná činnost. Právě proto, že ženy-přepisovačky a distributorky samizdatu nebyly chráněny svojí popularitou, jejich činnost pro ně samotné byla riskantnější. Získat zastání pro více méně neznámou ženu, která texty opisovala, bylo obtížnější, ne-li nemožné (Lang 2005). Anonymnost žen v činnosti disentu zvyšovala v případě odhalení této činnosti jejich ohrožení. Jak již bylo řeče-

no výše, ženy v opozici nadřazovaly společné zájmy žen a mužů, tedy demokratizaci společnosti a svržení totalitního režimu nad zájmy žen, které považovaly za partikulární a méně naléhavé.

Jak již bylo uvedeno, tato „neviditelná“ činnost žen v disentu zůstává stranou zájmu českých badatelek dosud. Všechny existující studie o postavení žen v disentu vznikly vždy pouze z podnětu žen ze západních zemí. Buď byly napsány na podkladě rozhovorů, které byly vedeny s českými ženami (Hejnová 2004), nebo byly české ženy požádány, aby přispěly do zahraničních sborníků. To bylo původní motivací nejen autorky tohoto textu, ale třeba i Slavěny Drakulič z Chorvatska. V seznamu rozhovorů, které byly zaměřeny na techniky práce žen v disentu ve studii Hrabik-Šámalové (Šámalová 1996), je uvedeno 29 žen (včetně žen ze Slovenska), které byly vysoce aktivní v opozici proti tehdejšímu komunistickému režimu v Československu.¹ Znovu je ale třeba konstatovat, že ani jedna z nich se nezamýšlí nad specifickými feministického hnutí. Další ženy se významně podílely jako překladatelky různých textů zasílaných do zahraničí. Z nich jmenujme alespoň dvě, které již nežijí, a to Ritu Klímovou a Evu Šimečkovou.

Z rozhovorů vedených Šámalovou vyplývá, že ženy si vytvořily celou řadu specifických metod vhodných pro tuto práci, které byly velice racionální a umožňovaly spojit opoziční činnost s péčí o rodinu a děti, případně tuto činnost maskovat a kryt prací pro rodinu. Distribuované texty si ženy předávaly například ve frontách na maso či na jiné nedostatkové potraviny, při odvádění dětí do školek a jeslí a jejich převlékání, při vzájemné pomoci s hlídáním dětí² nebo při setkávání o víkendech, kdy byla pozornost StB snížena. Rovněž ženy podílející se na činnosti církví, především ženy z evangelických far, nerefletovaly svůj odpor odlišně od svých partnerů (Schillerová, Lukášová 2005). Ženy pochopily, že bude-li jejich činnost pro samizdat podřízena tomu, co běžně dělají, budou méně nápadné. Protože nechtěly riskovat a ohrozit rodinu, ani být „hrdinkami“, vytvořily si strategie, které současně chránily je, jejich děti a rodiny a tím i jejich činnost proti režimu. Stručně řečeno, ženy využívaly péči o rodinu a domácnost také k distribuci samizdatových periodik. Při rozhovorech tyto ženy uvádějí mnohdy formulace, se kterými by určitě západní feministky nesouhlasily. Na přímý dotaz odpovídají, že se o feminismus nikdy nezajímaly, že jejich činnost by neměla být takto interpretována nebo že provádění se za evangelického faráře bylo automaticky i přijetím osudu tohoto muže. Jedna z chartistek (Kamila Bendová, jejíž manžel byl opakovaně zavřen a u ní bylo provedeno jednáct domovních prohlídek, při kterých StB doslova převrátila celou domácnost vzhůru nohama) uvedla, že „muž, který podepsal Chartu 77, k tomu potřeboval zázemí a my ženy jsme ho mužům tvořily a s nimi nesly všechny obtíže, které to přinášelo“. Libuše Šilhánová, signatářka Charty 77 a jedna z jejích mluvčích, zdůraznila, že to, co dělaly ženy, bylo úspěšným spojením osobního, rodinného a veřejného života s činností disidentskou. „Tyto ženy by

bylo možné charakterizovat jako protagonistky základů budoucí občanské společnosti v Československu,“ uvedla Libuše Šilhánová v rozhovoru s Šámalovou (Šámalová 2004). Ženy se podle Šilhánové také staly protagonistkami nevládních a neziskových organizací v Československu a v České republice po převratu v roce 1989. Tyto ženy feminismus neobhajovaly nebo s feministickými názory ani nebyly seznámeny a ke konceptu emancipace žen měly často ambivalentní vztah. Podobné názory zastávaly také ženy hlásící se ke křesťanství, a to jak ke katolické (Prečan 1977), tak i evangelické denominaci (Schillerová, Lukášová 2005, Frýdlová 2006). Víra pro ně byla významná a boj za svobody a práva byl také bojem za svobodu vyznání, a proto i tyto ženy opisovaly samizdatové texty. Samizdatové texty náboženských zaměření opisovaly zejména ženy na Slovensku. Ženy také významně podporovaly své muže, pokud byli uvězněni, a často byly jejich jediným spojením s veřejností a vazbou na okolí. Dopisy svých partnerů a manželů přepisovaly, rozesílaly blízkým přátelům, předávaly je těm, kteří je pak zasílali do zahraničí. Tak vznikly celé knihy těchto dopisů, z nichž jmenujme alespoň korespondenci Václava Havla, příznačně nazvanou *Dopisy Olze* (1985) nebo dopisy Milana Šimečky z vězení (2002) či soubor dopisů mezi Václavem Bendou a jeho ženou Kamilou Bendovou (2007).

V rozhovorech uskutečněných po pádu komunismu tyto ženy prohlašovaly, že politický tlak režimu jim nedovoloval oddělovat feministické hnutí od hlavního proudu angažujících se mužů. Některé se zmiňovaly o paralele s osvobozeneckým hnutím v 19. století, kdy silné osobnosti, jako byla například spisovatelka Karolina Světlá nebo Božena Němcová, viděly své poslání ve věcech národních, a nikoli specificky ženských. V rozhovorech, které vedly s bývalými disidentkami Šámalová (2004), Hejnová (2004) a Šiklová (Šiklová 2006), toto stanovisko formulovala například Anna Kumprechtová-Bytomská následovně: „Ženy měly nezaměnitelnou roli v Chartě 77 a v samizdatu. Byly nejen bází pro své rodiny, ale také pro ostatní osoby v aktivním odporu, ať již jimi byli muži nebo ženy.“ Helena Klímová v obdobném souboru odpovědí (který je zatím pouze archivován u autorky tohoto textu) prohlásila, že se nedomnívá, že by status žen v Chartě měl feministický charakter: „Společnost nebyla diferencována dle gender aspektu tak, jako tomu bylo tehdy již na Západě. Linie hlavního střetu byla mezi představiteli tehdejšího režimu a ostatními, a to bez ohledu na pohlaví těch, kteří byli v rezistenci.“ V jiném rozhovoru historička umění Věra Jirousová prohlašuje: „Neměly jsme potřebu být něco jiného než muži. Podpis Charty 77 změnil můj život. Byla jsem třikrát trestně stíhána, přesto jsem i nadále přepisovala texty, z prvopisů proklamací Charty jsem dělala kopie a spolupracovala jsem na vydávání v disentu tištěného časopisu Spektrum a VOKNO, kam jsem i psala. Takže není pravda, že by ženy dělaly jenom nějaké pomocné práce pro aktivitu mužů.“ V jiném rozhovoru je uvedeno, že „v disentu byly mimořádně dobré podmínky pro spolupráci mužů a žen, a tak to nevyvolávalo podně-

ty k feministicky založeným aktivitám.” „Svoboda projevu a demokratické principy nemají gender charakter“ (Šiklová 2006). Je zajímavé, že obdobně zní i výroky žen z období let padesátých, které jsou zachyceny v rozhovorech, jež v rámci projektu Paměť žen většinou prováděla Pavla Frýdlová a které jsou uloženy v archivu organizace Gender Studies (Frýdlová 2006).

V exilu byla situace obdobná. Tak jako se disidentky podílely na odboji v Československu, tak se v exilu angažovaly ženy a pracovaly v zahraničních nakladatelstvích nebo alespoň významně pomáhaly svým partnerům při vydávání knih a překládání a poskytování pomoci rodinám v Československu.³ Ženy v obou skupinách (domácí i zahraniční) byly ale méně viditelné, záleželo jim významně na udržení rodiny, na přežití, a proto vědomě nevystupovaly do popředí tak často jako muži. Pracovaly, diskutovaly, formulovaly texty, ale tyto texty tak často jako muži nepodepisovaly. Proto nelze na činnost a význam žen v disentu usuzovat jen podle toho, kolikrát jsou jejich texty citovány nebo kolikrát byly tyto ženy zavřeny. Ženy zajišťovaly spojení domova a exilu a nesly všechny následky, které tato činnost přinášela, podobně jako jejich partneři nebo muži angažující se v disentu. Tematika účasti žen na práci v exilu je však ještě méně reflektována a zpracována než činnost českých a slovenských žen v disentu. V tomto případě známe jen nepatrný počet jejich jmen a neexistuje dosud žádná práce, která by jejich činnost zachycovala. Ženy v exilu, podobně jako v Československu, nadřazovaly zájmy celku, lidských práv a demokracie nad zájmy partikulární. Proto se ani v zahraničních textech neobjevuje reflexe specifických těžkostí žen v době reálného socialismu, ani studie o činnosti žen v exilu. Z toho ale není možné usuzovat, že by byly v hierarchicky nižším postavení nebo že muži angažující se v disentu a v exilu pro demokratické změny v této zemi ženy podceňovali, že jejich zájmy byly potlačovány. Jak zde, tak v exilu stály politicky se angažující ženy spíše vedle svých partnerů a vykonávaly stejně významnou činnost jako muži, jen řekněme technicky jinou.

Závěrem je důležité zdůraznit, že zájem feministek a protagonistek hnutí žen na Západě o postavení žen v tzv. socialistickém bloku byl v letech „normalizace“ nepatrný. Obdobně byl mizivý zájem žen v Československu o vývoj feministického hnutí v letech sedmdesátých a osmdesátých na Západě. Činnost žen v disentu i v exilu není zatím reflektována v historicko-politologických studiích a není ani zmapována jeho genderová rovina. Vzhledem k tomu, že protagonistky těchto skupin stárnou a řada z nich již zemřela, je třeba urychleně věnovat pozornost zpracování úlohy žen v disentu a v exilu ve sledovaném období. Mnohdy byly ženy dokonce aktivnější než muži, a přesto je jejich činnost málo uváděna. Ještě méně je zpracována činnost a význam žen v exilu. Tam často neznáme ani jména a základní životopisná data protagonistek. Tyto úkoly by měly být řešeny přednostně a tento fakt bychom měly mít na paměti v přípravě dalších projektů. Nebude-li tato část opomíjené historie zpracována v nejbližších letech, nebude již ani možné

ji zpracovat, protože jak zde, tak v exilu byly tyto činnosti skryté a z konspirativních důvodů se o nich nemluvilo. Proto o této činnosti žen kromě snad v archivu bezpečnostních složek či archivu bývalého ministerstva vnitra nebo ve vyšetřovacích spisech, nejsou záznamy. Proto je nutné pokusit se o rekonstrukci této činnosti na základě orální historie a vzpomínek těch, které dosud žijí.

Literatura

- Bendová, K. 2007. *Dopisy přes mříže*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství.
- Císařovská, B., Prečan, V. 2007. *Charta 77: Dokumenty 1977–1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Einhorn, B. 1993. *Cinderella Goes to Market: Citizenship, Gender, and Women's Movement in East Central Europe*. London & New York: Verso.
- Frýdlová, P. 2006. *Ženská vydrží víc než člověk: Dvacáté století v životních příbězích deseti žen*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny a Gender Studies, o. p. s.
- Frýdlová, P. 2008. *Ženy mezi dvěma světy*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Liebermann, D., J. Fuchs, V. Wallat (eds). 1988. *Dissidenten, Präsidenten und Gemusehandler – Tschechische und ostdeutsche Dissidenten 1968–1988*. Essen.
- Havel, V. 1985. *Dopisy Olze*. Toronto: Sixty-Eight Publishers Corp.
- Hejnová, P. 2004. „Women's Political Representation: Bridging the East and the West.“ Příspěvek přednesený na Annual Meeting of Northeastern Political Science Association, Boston, listopad 2004. Rukopis k dispozici u autorky.
- Hlušičková, R. Císařovská, B. (eds). 1994. *Hnutí za občanskou svobodu 1988–1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Lang, M. 2005. „Interview with Jiřina Šiklová.“ Pp. 101–115 in *Making history – Czech Voices of Dissent and the Revolution of 1989*. New York, Toronto, Oxford: Rowman-Littlefield Publisher.
- Matynia, E. 1994. „Women After Communism: A Bitter Freedom.“ *Social Research*, Vol. 61, No. 2: 251–277.
- Marody, M. 1993. „Why I Am Not a Feminist. Some Remarks on the Problem of Gender Identity in the United States and Poland.“ *Social Research*, Vol. 60, No. 4: 853–864.
- Penn, S. 2005. *Solidarity's Secret. The women who defeated communism in Poland*. Michigan: University of Michigan Press.
- Posset, J. 1991. *Česká samizdatová periodika 1968–1989*. Vídeň.
- Prečan, V. (ed.). 1977. „Kniha Charty, Hlasy z domova.“ *Doba*, č. 4 in Index (Köln am Rhein).
- Prečan, V. (ed). 1990. *Charta 77*. Bratislava: Archa.
- Renne, T. 1997. *Ana's Land – Sisterhood in Eastern Europe*. Westview Press, A Division of Harper Collins Publisher.
- Schillerová, H., Lukášová, V. 2005. *Ženy z far*. Praha: Nakladatelství Kalich.

- Šámalová, Hrabik, M. 1996. „Ženy a neoficiální kultura a literatura v Československu v letech 1969–1989.“ In Kusá, J., Zajac, P. *Přítomnost Minulosti/Minulost Přítomnosti*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečka.
- Šámalová, Hrabik M. 2004. „Women in the Operational Aspect of the Parallel Culture 1968–1989.“ Soubor jmen interviewovaných žen a obsahy interview u autorky v rukopise a k nahlédnutí na Univerzitě Michigan USA.
- Šiklová, J. 1997. „Feminism and the Roots of Apathy in the Czech Republic.“ *Social Research*, Vol. 64, No. 2: 258–280.
- Šiklová, J. 2000. „Women and the Charta 77 Movement in Czechoslovakia.“ Pp. 265–272 in Robin, L., Teske, M., Te-trault, A. (eds.). *Counscious Acts and the Politics of Social Change – Feminist Approaches to Social Movements*. University South Carolina Press.
- Šiklová, J. 2006. „The invisible Work of Women and the Meaning of their participation in the Samizdat networks in “normalized” Czechoslovakia.“ Sborník z konference Disident media out of Central Eastern Europe after 1945 Institut fur die Wissenschaften vom Menschen – Vídeň 2006.
- Šiklová, J. 2007. „Smuggling texts out of Czechoslovakia, Technologies and Contacts with exiles.“ Konference American Association for the Advancement of Slavic Studies, New Orleans, Louisiana (sborník v tisku).
- Šimečka, M. 2002. *Letters from prison*. Praha: Twisted Spoon Press.
- Wagnerová, A. (ed.). 1995. *Prague Frauen, Neun Lebensbilder*. Frankfurt am Main: Fischer Verlag.

Poznámky

- 1** D. Battěková, O. Bednářová, V. Břachová, J. Běliková, M. Fialková, Z. Freundová, M. Holubová, J. Johnová, E. Kantůrková, H. Klímová, R. Klímová, B. Komárková, R. M. Křížková, J. Kusá, A. Marvanová, H. Marvanová, D. Němcová, D. Proboš-tová, L. Procházková, H. Ponická, V. Roubalová, J. Rumlová-Hrábková, A. Šabatová, L. Šilhanová, J. Šiklová, L. Šinoglová, O. Šulcová, P. Šustrová, Z. Tominová. Jejich seznam je uveden v práci Marie Šámalové (viz Šámalová 1996).
- 2** Například Otka Bednářová pomáhala hlídat děti rodině Uhlových a Bendových, když byli muži zavřeni.
- 3** Jména některých českých exulantek: Amber Bossoglue; Zdena Brodská; Markéta Goetz-Stankiewicz; Agnes Kalinová; Helena Prečanová; Johanna Posset; Suzana Roth; Zdena Salivarová; Dana Seidlová-Guth; Miroslava Slavíčková; Ivana Šusterová; Jana Stárková; Jana Šeflová; Ivanka Tigridová; Ruth Tosková; Dagmar Vaněčková, Ivanka Hýblerová, Irena Dubská, Wilma Abram Iggers; Julie Sherwood (rozená Kalinová); Lída Rakušanová; Jiřina Kynclová a další, jejichž jména a životopisy teprve nyní shromažďuje autorka tohoto článku.

Jiřina Šiklová, socioložka, přednášela na FF UK, po roce 1969 pracovala v různých zaměstnáních, převážně ve zdravotnictví v oblasti sociální gerontologie a sociální pediatrie. Po roce 1989 začala znovu přednášet na FF UK, kde spoluzaložila katedru sociální práce a iniciovala studia gerontologie, která byla později převedena na Fakultu humanitních studií. Angažuje se v neziskovém sektoru a je spoluzakladatelkou Gender Studies, o. p. s. Korespondenci zasílejte na adresu: jirina.siklova@ecn.cz.